

Székely Melinda a Szegedi Tudományegyetem Ókortörténeti Tanszékének adjunktusa. Kutatási területe Róma és a germán népek viszonya, valamint a Római Birodalom keleti kereskedelme.

Az igazgyöngy Rómában

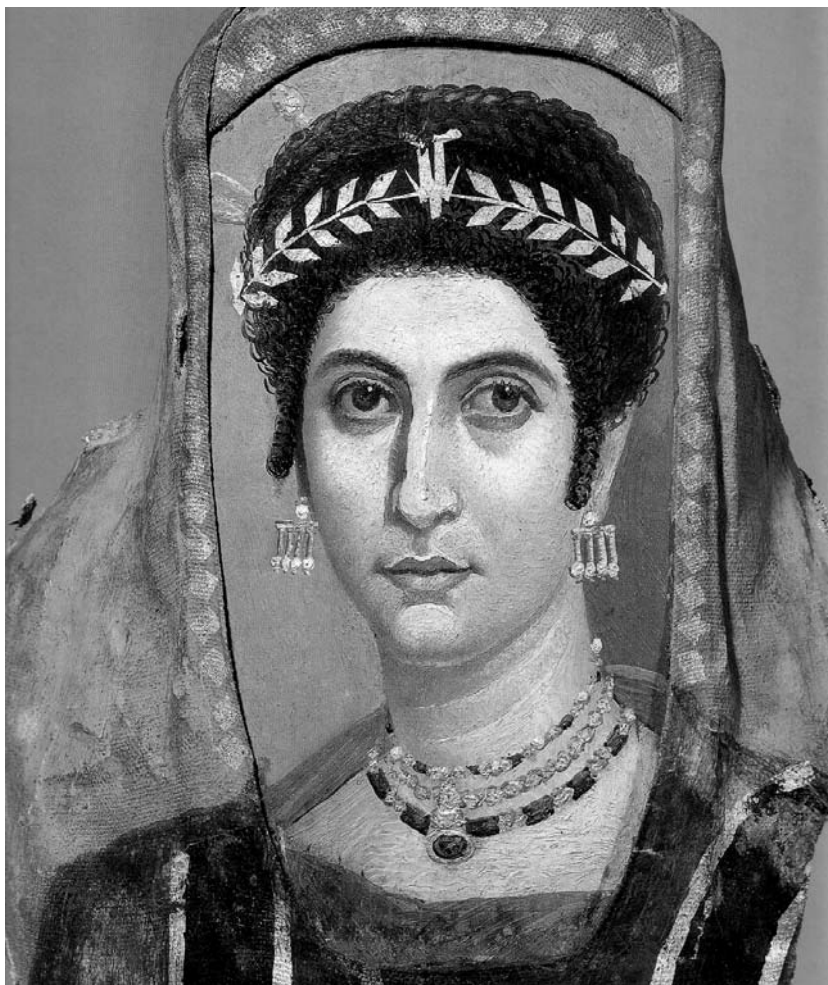
Székely Melinda

Az igazgyöngy különleges szépsége, gömb alakja és ritkasága folytán a legfőbb értékek megtestesítője, a rómaiak a gyémánt után a legértékesebb kőnek tartották (Plinius, *Naturalis Historia* XXXVII. 16. 62; IX. 54. 106). A görög-római mitológiában a gyöngy keletkezése a tökéletes női szépség, Aphrodité/Venus születését jelképezi. A mítosz egyik változatában Zeusz/Iuppiter villámként csap a kagylóba, és így termékenyíti meg. Cipruson, ahol a mítosz szerint Aphrodité partra szállt, a gyöngyöt az istennőnek szentelték. Az ókori Rómában a fiatal leányok a Hold istennője, Diana jelképeként viselték, a tisztaság, ártatlanság szimbólumaként.

A GYÖNGY KELETKEZÉSÉRŐL

Az igazgyöngy keletkezéséről számos elképzelés született (Plinius, *Naturalis Historia* IX. 54. 107–109; Ammianus Marcellinus XXIII. 6. 85). Az ókori és középkori nézetek az indiai mesékre vezethetők vissza: az év bizonyos időszakában a kagyló sóvárogni kezd az ég harmatcseppje után; feljön a tenger felszínére, és az áhított nedvességet a héja közé szívja. Ez termékenyíti meg a gyöngyöt. A gyöngy tiszta és fehér lesz, ha a harmatcsepp reggel kerül a kagylóba, sötét lesz, ha ez este történik. A gyöngy nagysága a befogadott nedvesség mennyiségétől függ. Ha a megtermékenyítés pillanatában villámlik és dörög az ég, akkor a gyöngy torz lesz, vagy a kagyló üresen marad. Úgy gondolták, hogy a gyöngy a vízben puha, és csak levegőn válik keménnyé; ez az elképzelés a korall tulajdonságára vezethető vissza. A gyöngy orvosi hatásairól is tudtak: szellemi gyengeség, vérzés, vérhas, hasmenés, láz, izzadás elleni szerként tartották számon.¹

A gyöngy halászata nehéz és veszélyes foglalkozás, a tengeri gyöngykagylókért olykor 30 méter mélyre is alá kell szállni. Ammianus Marcellinus szerint a gyöngy magas árához hozzájárul megszerzésük körülményessége is: *Ez azzal is magyarázható, hogy a kagylók a gyöngyhalászok lesben állása miatt kerülnek a látogatott partokat, és, mint némelyek gyanítják, hozzáférhetetlen szirtsek és fókatanúk közelében rejtőznek.* (XXIII. 6. 87; Szepesy Gyula fordítása).

Előkelő hölgy egy fajúmi múmiaportrén (Kr. u. 100 és 110 között). Arany fülbevalója négy igazgyönggyel díszített, nyakláncán arany, smaragd és igazgyöngyszemek váltakoznak (The J. Paul Getty Museum; T. Allan, *Life, Myth, and Art in Ancient Rome*, Los Angeles, 2005, 33. nyomán)

A NÉV EREDETÉRŐL

A gyöngy latin neve *margarita*, amely Sevillai Isidorus szerint a *mare* ('tenger') szóra vezethető vissza (*Origines* XVI. 10. 1). A *margarita* szó valójában keleti eredetű lehet, amely származhat a perzsa *mervarid*, vagy a babiloni *mar-galitu* (jelentése: 'az óceán gyermeke'), vagy a szanszkrit *manjara-m*, esetleg *manjari-h* szóból.² A rómaiak használták az *unio* elnevezést is; Plinius szerint azért, mert a gyöngyök mérete, formája, felületének minősége és különleges fénye, valamint változatos színe miatt sohasem található két egyforma igazgyöngy (IX. 56. 112). Sevillai Isidorus szerint azért az *unio* elnevezés, mert egynél több gyöngy nem képződik a kagylóban (*Origines* XVI. 10. 1). A források arról tanúskodnak, hogy a különösen nagy méretű igazgyöngyöket nevezték *unió*nak, a kisebbeket *margaritá*nak. A római forrásokban a gyöngyök jelölésére előfordul még a görög eredetű *elenchus* név is (Plinius, *Naturalis Historia* IX. 56. 113; Iuv. VI. 457).

GYÖNGYDIVAT RÓMÁBAN

A gyöngyök és drágakövek divatját Rómában Pompeius Mithridatész felett aratott győzelme teremtette meg (Plinius, *Naturalis Historia* XXXVII. 6. 12). A Kr. e. 61-ben rendezett harmadik diadalmenetét Plinius a fényűzés *triumphus*ának nevezi, ahol elsősorban az egyszerűség felett arattak győzelmet (*Illa severitate victa et veriore luxuriae triumpho*, XXXVII. 6. 14). Pompeius diadalmenetében egyebek között 33 gyöngykoszorút (*coronas ex margaritis*) és egy gyöngyökből készült Múza-szentélyt (*musaeum ex margaritis*) is bemutatott. Pompeius még saját, gyöngyökből kirakott képmását is felvonultatta a nézők előtt (XXXVII. 6. 14). Utóbbit Plinius így értékeli: *Bizonyosan nem lett volna tartós a kortársak között Nagy mellékneve, ha már az első győzelemkor ilyen diadalmenetet tart! Gyöngyökből, Magnusom, ebből a költséges és nőknek való dologból, amelyeket neked viselni sem lett volna szabad, elkészíteni az arcvonásaidat? Így akartál értékesnek látszani?... Valóban súlyos, sőt gyalázatos dolog volt... Kelet kincsei között ezt a fejet már akkor a test többi része nélkül bemutatni* (XXXVII. 6. 15; Gesztelyi Tamás fordítása).³ A gyöngyöket megirigyelte Pompeiustól *triumvir*-társa, Iulius Caesar is. *Consulsága* idején, Kr. e. 59-ben egy 6 millió *sestertius* értékű igazgyöngyöt vásárolt legkedvesebb szeretőjének, M. Brutus anyjának (Suetonius, *Caesar* 50). Suetonius szerint Caesar *Britanniába* is csak azért ment, mert remélte, hogy ott gyöngyökre bukkan, s nagyságukat összehasonlítva, olykor tulajdon kezével latolgatta őket (*Caesar* 47; Kis Ferencné fordítása).

Plinius több felháborító esetet is elmesél, hogy bemutassa az esztelen fényűzés terjedését. Clodius, a híres színész, Aesopus fia, egy alkalommal ecetben feloldott igazgyöngyöt ivott meg, mert kíváncsi volt az ízére; minthogy különösen tettsett neki, a lakomatársait is ezzel kínálta (IX. 59. 122). Alexandriában Kleopátra hasonlóképpen egy ecetben feloldott óriási gyöngyöt ivott meg, amit egyik fülbevalójából vett ki. Antoniusal fogadott ugyanis, hogy 10 millió *sestertius* értékű vacsorát tálal fel neki (IX. 58. 119–121; vö. Macrobius, III. 17. 15–18). Plutarkhosz is megemlíti a pár túlzó szórakozásait: *Antonius hagyta, hogy Kleopátra magával vigye Alexandriába, ahol mint valami szórakozásra vágyó ifjú, gyermekes élvezetekkel töltötte szabad idejét, s elfecsérelte és elpazarolta, amit Antiphón legdrágább kincsiünnének nevez, az időt. Baráti társaságukat az „utánozhatatlan életűek” néven emlegették, és napról napra hihetetlenül pazarló költségekkel rendeztek lakomákat egymásnak.* (Antonius 28–29; Máthé Elek fordítása)

Augustus korában a gazdasági intézkedések, a birodalmi béke, a jólét következtében a távolsági kereskedelem soha nem látott méretűvé vált. Sztrabón írja, hogy a Ptolemaioszok idejében csak keveseknek volt bátorsága Indiába hajózni és onnan árukat szállítani: Augustus előtt hús hajó sem mert az Arab-öblön (az ókori Arab-öböl a mai Vörös-tenger északi része) átvitorlázni, míg a *princeps* idejében százhusz hajó indult Myos Hormosból Indiába (Sztrabón, *Geographika* XVII. 1. 3; II. 5. 12). A keleti népekkel való kapcsolat eredményeképpen az augustusi időkben nagy mennyiségű gyöngyöt és ékkövet kezdtek importálni,

Plinius a gyöngyökről

Az összes értékes dolog közül az első helyet a gyöngyök foglalják el. Az Indiai-óceánból származik legtöbbjük, azon hatalmas és különleges vadállatok közül, amelyeket már leírtunk korábban [*Naturalis Historia* IX. 2. 4 skk.], s annyi tengeren át, a föld oly távoli vidékeiről, oly perzselő hőségéből érkeznek hozzánk. Az indiaiak a szigeteken is keresik őket, de csak némelyiken: a gyöngyben legtermékenyebb Taprobane és Stoidis, amint már elmondtuk a világ körüljárásakor [*Naturalis Historia* VI. 24. 81; 28. 110], valamint az indiai Perimula-félsziget; különösen dicsérik az Arábia körül, a vörös-tengeri Perzsa-öbölben* található gyöngyöket.

Naturalis Historia IX. 54. 106

A gyöngy keletkezéséről

A kagylók keletkezése és termőhelye nem sokban különbözik az osztrigakagylókéétól. Azt mondják, hogy amikor az év során elérkezik a párzási időszak, a kagylók megnyílnak, és valamilyen nedves fogantatással megtermékenyülnek; később a gyöngyökkel teli kagylók vajúdni kezdenek és megszülik terhüket. A gyöngyök minősége a nedvességtől függ: ha tiszta víz áramlik a kagylókba, akkor csillogó fehér lesz a gyöngy, ha pedig zavaros, akkor piszkos színű.

Plinius, *Naturalis Historia* IX. 54. 107

Az indusoknál és a perzsáknál kemény, fehér tengeri kagylókban találunk gyöngyöket, ahol egy harmatcsepp behatolása révén keletkeznek az év egy bizonyos szakában. Ilyenkor ugyanis valamilyen párosodási vágy fogja el őket; gyakorta kitarulnak, és a holdvilágos harmatból nedvet szívznak föl. Az így megtermékenyített kagyló két vagy három apró gyöngyöt hoz létre, vagy pedig *unió*nak nevezett egyetlenegyét. Ha ilyenkor kívájjuk a kagyló belsejét, csak egyet, de nagyobbat találunk benne. Azt pedig, hogy ezek a képződmények inkább az éther hatására, mint tengeri táplálékból keletkeznek és növekednek, az is bizonyítja, hogy a reggeli harmatcseppek lecsapódásától a kövecskék fényesek és gömbölyűek lesznek, viszont az esti harmattól tekervényesek, vörös árnyalatúak, sőt néha foltosak. A beszívott cseppek minősége szerint nyerne kisebb vagy nagyobb alakot különböző körülmények között. A kagylók a vilámlástól félve bezáródnak, s ilyenkor igen gyakran üresek maradnak, vagy satnya gyöngyöket hoznak létre, vagy pedig szétmállanak koraszülés folytán.

Ammianus Marcellinus XXIII. 6. 85–86
(Szepesy Gyula fordítása)

A gyöngyök értéke

Nem kétséges, hogy a gyöngy értéke csökken a használatlással, és a színe is megváltozik gondatlanság következtében. Minden értéke csillogó fényében, nagyságában, gömbölyűségében, simaságában és súlyában van. Nyilvánvaló, hogy sohasem található két egyforma gyöngy: ezért természetes, hogy a római fényűzés az *unio* nevet adta neki; a görögöknél ugyanis nincs ennek megfelelő név, sem a barbároknál, akik a gyöngyöt felfedezték, ezek a népek csak a *margarita* nevet használják. A gyöngyök fényében nagy a különbség; ragyogóbbak azok, amelyeket a Vörös-tengerben találtak, az Indiai-óceánból származó gyöngyök a csillámkő lemezeihez (*specularium lapidum squamas*) hasonlóak, mások nagyságuk tekintetében tűnnek ki. Leginkább a timsó-színűeket (*exaluminatos*) dicsérik. A hosszúkás alakú gyöngyöknek is megvan a maguk szépsége. *Elenchus*nak nevezik azokat, amelyek szélesebb körívben végződnek és hosszanti irányban – alabástromedény formában – elkeskenyednek. A nők ezeket díszként az ujjaikon viselik, kettőt-hármat a füleikre akasztanak, és fényűzésükre idegen szavakat használnak, amelyeket tékozló életmódjuk elfecseklése közben keresnek, mert – miközben ezt teszik – fülbevalójukat *crotaliá*nak nevezik, mintha a gyöngyök összeütődésének és csilingelő hangjának is örülnének. Már a szegények is ez után vágyódnak, és azt mondogatják, hogy a gyöngy a nő *lictora* az utcán. Sőt, már a lábukra is tesznek gyöngyöket, nemcsak a szandálok fűzőire, hanem az egész sarura. Mert már nem elég, hogy gyöngyöket viselnek a lábbeliken, hanem még ezeken a hatalmas gyöngyökön akarnak járkalni is!

Plinius, *Naturalis Historia* IX. 56. 112–114

Öltözék igazgyöngyből

Én magam láttam, hogy Lollia Paulina, aki Caligula császár felesége volt, még csak nem is jelentős, vagy valamilyen különleges ünnepség alkalmából, hanem egy közönséges eljegyzési lakomán smaragdokból és igazgyöngyökből váltakozva fűzött öltözékben jelent meg, amely csak úgy csillogott-villogott egész fején, haján, fülein, nyakán, ujjain. Az öltözék 40 000 000 *sestertius* értékű volt. Lollia tüstént számlákkal kezdte bizonygatni, hogy ő maga vásárolta az egészszet: nem a tékozló császár ajándékai voltak, hanem örökölt kincs – amit tudniillik nagyapja a provinciákból zsákmányolt. Ez hát a fosztogatás eredménye, ez volt, amiért M. Lolliust meggyanúsították, hogy ajándékokat fogadott el a királyoktól egész keleten, s amikor C. Caesar, Augustus fia megtagadta tőle a barátságát, mérget ivott – mindez azért, hogy lányunokáját 40 000 000 *sestertiussal* beborítva bámulhassák a mécsesek fényénél?

Plinius, *Naturalis Historia* IX. 58. 117–118

Nagyméretű igazgyöngyökkel és smaragdokkal díszített nyakék Pompejiből, Kr. u. 1. század (Nápoly, Nemzeti Régészeti Múzeum; A. d'Ambrosio, *Women and Beauty in Pompeii*, Los Angeles, 2001, 42. nyomán)

elsősorban Indiából. A költeményekben India jellemzőivé válnak a drágakövek és a gyöngyök (Ovidius, *Ars amatoria* III. 129–130; *Metamorphoses* XI. 167; Tibullus II. 2. 15–16; IV. 2. 19–20; Propertius III. 4. 1–2; I. 8. 39–40: *Én nem aranykincssel nyertem meg s indusi gyönggyel, / ám mézízű dalom hódolatával a lányt*; Kárpáty Csilla fordítása). A drágakő-kereskedelem virágzott, a gyöngyökkel a legmagasabb áron kereskedtek. Tiberius rendeletekkel kívánta mérsékelni a keleti selyem és a drágakövek használatát és behozatalát. Utódja, Caligula azonban már élen járt a fényűzésben: Plinius beszámol arról, hogy szívesen viselt – egyéb női kellékek mellett – igazgyöngyökből készült papucsot is (XXXVII. 6. 17; vö. Suetonius, *Caligula* 52). Felesége, Lollia Paulina, egy viszonylag jelentéktelen alkalom során gyöngyökből és smaragdokból összefűzött öltözékben jelent meg; a császárné a vacsorán hangoztatta, hogy az öltözék 40 millió *sestertius* értékű, és ő vette magának, amit számlákkal is tud bizonyítani (Plinius, *Naturalis Historia* IX. 58. 117–118). Nero nagyméretű igazgyöngyökből készítettett magának uralkodói jelvényeket, maszkokat és hordozható fekhelyeket (XXXVII. 6. 17). Palotája, melyet „Aranyháznak” (*domus aurea*) nevezett, drágakövel és gyöngykagylóval volt kirakva (Suetonius, *Nero* 31. 2).

Plinius keserűen ír kora növekvő luxusigényéről: a nők vágya az lett, hogy gyöngyöket rakjanak az ujjakra, kettőt-hármat a füleikbe, sőt már a lábaikra is; nemcsak a szíjakra, hanem az egész sarura gyöngyöket tesznek (IX. 56. 114).

A pompeji ékszerleletek tanúsága szerint a gyöngyöket a római időkben szívesen kombinálták smaragdokkal. A zöld kő arannyal, valamint fehér, ezüst-, krém-, vagy rózsaszínű gyöngyökkel alkotott kontrasztja a római ízlésnek különösen megfelelt.⁴ Az igazgyöngy szépsége, ritkasága és hihetetlen drágasága miatt státuszszimbólum lett a császárkori Rómában. A gyöngy jelentőségének emelkedésével a Krisztus utáni első században a gyöngy kereskedelmével foglalkozó *margaritarii* társadalmi megbecsülése és gazdagsága is megnőtt. A gyöngykereskedők a felszabadított rabszolgák közül kerültek ki, üzleteik Róma központjában, a *Via Sacra*n voltak (*CIL* VI 9346, 9545).

A GYÖNGYÖK SZÁRMAZÁSI HELYE

Plinius szerint az Indiai-óceánból, Taprobané közeléből, a Perzsa-öbölből és a Vörös-tengerből származó gyöngyök a legkiválóbbak (IX. 56. 113; IX. 54. 106). A szerző kiemeli, hogy az indiai és arabiai gyöngyök értéküket tekintve rögtön a gyémánt után következnek (XXXVII. 16. 62). Tacitus írja, hogy a Britannia körül talált gyöngyök nem olyan jó minőségűek, mint a keletiek: *Az óceán is szül gyöngyöket, de fényteleneket és sárgásakat. Némelyek szerint az ügyesség hiányzik a gyöngyhalászközből; a Vörös-tengerben ugyanis az eleven és lélegző kagylókat tépik le a sziklákról, Britanniában pedig úgy szedik össze, amint éppen partra vetődtek: én könnyebben elhinném, hogy a természetes szépség hiányzik a gyöngyökből, semmint belőlünk a kapzsóság.* (Tacitus, *Agricola* 12; Borzsák István fordítása.)

Az igazgyöngy Taprobané (Ceylon, Srí Lanka) egyik legjelentősebb kiviteli cikke volt, a források gyöngyszigetként is emlegetik (Arrianosz, *Indica* VIII. 11–13; *Vamszatthappakászin* 34, 13–16).⁵ Plinius Taprobanéről szóló leírásában Megaszthenészt idézi, aki szerint a sziget lakóinak sokkal több aranyuk és igazgyöngyük van, mint az indiaiaknak (Plin. VI. 24. 81). Ugyanez az elképzelés jelenik meg Solinus, Martianus Capella és Sevillai Isidorus műveiben is.⁶ Plinius hangsúlyozza, hogy Taprobanén nagy becsben tartják az arany, az ezüst, valamint a márvány mellett a gyöngyöket és a drágaköveket is (VI. 24. 89).⁷

Taprobanén az igazgyöngyöket tartalmazó kagylók nagy részét a Mannari-öböl sekély vizében találták. A Mannar-félsziget legjelentősebb kikötője, Mantai (Mahattiha, Mantottam, Matota), az Indiát Taprobanéval összekötő földnyelv, az Ádám-hídja közelében helyezkedett el.⁸ Mantai a fővárosához, Anurádhápurához fűződő szoros kapcsolata miatt emelkedett ki a többi kereskedelmi kikötő közül. A két várost az Aruvi Ari folyó kötötte össze; a légvonalban körülbelül 80 kilométer távolságot két nap alatt lehetett megtenni. Mantai hasonló szerepet játszott Taprobané székhelyének kereskedelmi életében, mint Ostia Róma gazdasági életében. A két taprobanéi város szoros viszonyát mutatja, hogy amikor a 11. szá-

Kleopátra gyöngyei

S ezek nem is a fényűzés legfőbb példái. Két hatalmas igazgyöngy volt a világon; mindkettőt Kleopátra, a legutolsó egyiptomi királynő birtokolta a Kelet királyainak örökségeként. Amikor nap mint nap válogatott lakomákkal tölte Antoniust, gögösen, ugyanakkor pökhendi megvetéssel, mint egy utcanő királynő, becsmérelni kezdte Antonius fényűzését és egész pompáját. Amikor a férfi megkérdezte, hogy felül tudja-e múlni ezt a pompát, a királynő azt válaszolta, hogy ő egyetlen étkezés alkalmával el tud költeni 10 000 000 *sestertiust*. Antonius vágyódott arra, hogy megtudja, hogyan, de nem hitte, hogy ez lehetséges. Kleopátra tehát a következő napon megtartotta az ígéretét. ... Parancsa szerint a szolgák egy edényt helyeztek elé, amelybe ecetet tölthettek. Az ecet maró ereje teljesen feloldja a gyöngyöket. Kleopátra éppen a fülében viselte az említett két gyöngyöt, a természet valóban egyedi és rendkívüli alkotásait. S miközben Antonius kíváncsian várta, hogy mit készül tenni, kivette füléből az egyik ékszert, az ecetbe merítette, majd a feloldódott gyöngyöt megitta. L. Plancus, a fogadásuk bírójára, amikor Kleopátra hasonló módon meg akarta semmisíteni a másikat is, rátette a kezét a megmaradt gyöngyre, és kijelentette, hogy Antonius veszített – baljóslatú megjegyzés, ami valóra is vált. Az a hír járja, hogy miután elfogták a királynőt, aki e nagy jelentőségű fogadásban győzni tudott, a különleges gyöngy páriát két részre vágták, hogy Rómában, a Pantheonban Venus mindkét fülében legyen egy-egy fél gyöngy.

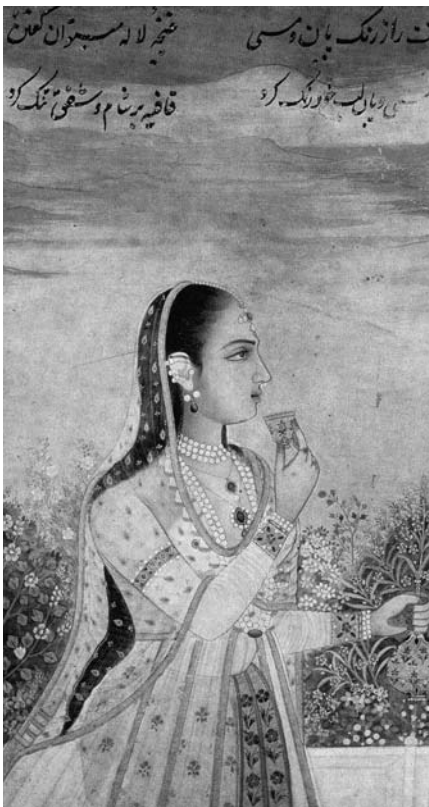
Plinius, *Naturalis Historia* IX. 58. 119–121

Clodius fényűzése

Mégsem ők [ti. Antonius és Kleopátra] viszik el a győzelmi pálmát, megfosztják őket a fényűzés rekordjától. Korábban ugyanis Clodius, a tragikus színész, Aesopus fia, aki hatalmas vagyont örökölt, már megtette ugyanezt Rómában nagy értékű gyöngyökkel. Antonius így nem büszkélkedhet túlságosan *triumviratusával*, ha összehasonlítjuk egy színésszel, akit még csak nem is fogadás vezetett ehhez a hivalkodáshoz – hogy attól még királyibbá váljon –, hanem hogy kipróbálja ínyének tiszteletére, vajon ízletesek-e a gyöngyök. Mivel Clodiusnak különösen tetszett, hogy ne csak egyedül ismerje ezt az érzést, lakomatársainak is adott egy-egy gyöngyöt, hogy hörpintsék fel.

Plinius, *Naturalis Historia* IX. 59. 122

(A másként nem jelölt szövegek a szerző fordításai.)

Igazgyöngyökkel ékszerezett hölgy indiai miniatúrán (Berlin, Staatliche Museen, H. Mode, *A nő az indiai művészetben*, Lípce-Budapest, 1970, 98. kép nyomán)

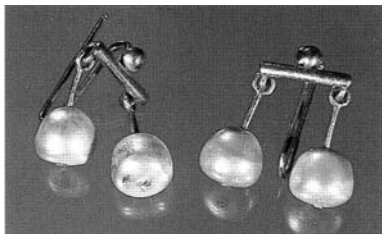
Gyöngyfüzérékkel díszített indiai nő (Zürich, Rietberg Museum, H. Mode, *A nő az indiai művészetben*, 48. kép nyomán)

zadban Anurádhapurát lerombolták, Mantai is elveszítette korábbi jelentőségét. Az igazgyöngyöket tartalmazó kagylókat egészen a 20. század elejéig gyűjtötték Ceylonon, ezt követően azonban a mértéktelen gyöngyhalászat miatt számuk jelentősen csökkent.

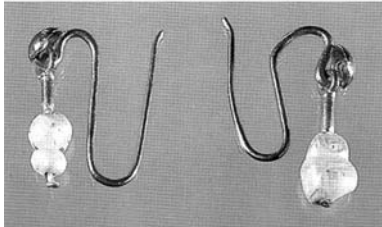
India drágaköveiről és gyöngyeiről Kautilja *Arthaszásztra* című műve tájékoztat. A szerző részletesen felsorolja, hogy a gyöngyöket India mely részeiről szállítják (II. 11. 2),⁹ és megörökíti a bányafelügyelő kötelességeit is: közvetlenül részt vesz a gyémántok, drágakövek, gyöngyök, korallak kitermelésében, és az értékesítésükkel is ő foglalkozik; ezért ismernie kell a gyémántok, drágakövek, gyöngyök eredetét, színét, méretét, tulajdonságait.¹⁰ Az igazgyöngy árát nem ismerjük pontosan az ókori India időszakából, de az arannyal háromszor értékesebb lehetett (Arrianosz, *Indica* VIII. 13).

GYÖNGYÉKSZEREK

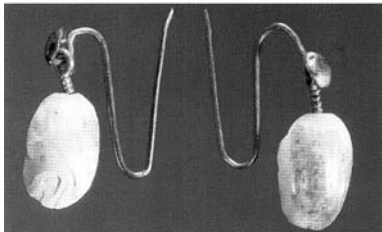
Indiában a gyöngyökkel és drágakövekkel való díszítés hagyománya különösen gazdag. A nő ékszereit a hajtól és arctól (homlok, fül, orr) kezdve az egész testen megtalálhatjuk, egészen a bokáig és a lábujjakig. Az ékszerek viselését szigorú előírások szabályozták és rögzítették: *Fülbevalókat kell tenni a fülbe, gyöngyöt vagy aranygyűrűt az orrba, láncot és virágfüzért a nyakba, övet a csípőkre* – írja Abu'l Fazl. A gyöngy az irodalmi leírásokban is megjelenik a női szépség jellemzésekor: *Mesterien kifestett és gyöngyfüzerekkel ékített, szantálporral bekent keble meg-megrezzent, ahogy haladt...* – írja a *Mahábhárata* Urvasi mennyei nimfáról (Szerdahelyi István fordítása).¹¹

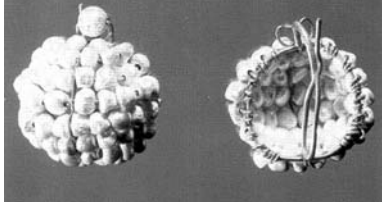
Igazgyöngy fülbevalók Pompei és környékéről. Az első képen a *crotalia*, az egyik legkedveltebb fülbevaló típus a Kr. u. 1–3. század között (Nápoly, Nemzeti Régészeti Múzeum,

A. d' Ambrosio, *Women and Beauty in Pompeii*, Los Angeles 2001, 53. oldal 10–13. képei nyomán)

Aranygyűrű igazgyönggyel Pompejiből (Nápoly, Nemzeti Régészeti Múzeum; A. d' Ambrosio, *Women and Beauty in Pompeii*, 60. oldal 36. képe nyomán)

Rómában a keleti, főleg indiai hatásra elterjedő divat, a dúsan ékszerezett nő látványa felháborította a régi, mértéktartó életmód híveit. Plinius bosszúsán ír kora új szokásáról, hogy a nők testük minden részét ékszerrel díszítik: *Viseljék a nők is karjukon és minden ujjukon, nyakukon, fülükből, hajjukban; vegye körül derekukat lánc és lógnon titokban gyöngyökkel teli zacskó aranyzsinóron az úrhölgyek nyakán, hogy álmukban is a magukénak tudhassák gyöngyeiket? Öltsek fel lábukra is, és a stolába öltözött előkelő hölgyek és a köznép között legyenek ők a közbülső réteg, a nők lovagrendje?* (XXXIII. 12. 40; Gesztelyi T. fordítása.¹²) Petronius *Satyricon* című művében felsorolja az újjgazdag nők ékszereit: karkötők, lábperec, tizenhat karátos arany hajháló, gyöngyfülbevalók (*Satyricon* 32). Plinius leír egy olyan fülbevalót, amelyre már két gyöngyöt függesztettek, ez a *crotalia*. A név hangutánzó szóból ered, arra utal, hogy járás közben, a mozdulatoknál a két gyöngy egymáshoz ütődik, és finom csilingelő hangot ad. A szerző szerint már a szegények is ez után vágyakoznak, és azt mondogatják, hogy a gyöngy a nő *licitora* az utcán (*lictorem feminae in publico unionem esse dicittantes*; IX. 56. 114). Petronius hasonlóképpen megemlíti a *crotalia* nevű fülbevalót (*Satyricon* 67. 9): Trimalchio lakomáján, amikor az újjgazdag asszonyok egymásnak mutogatják ékszereiket, Scintilla előveszi fülbevalóit (*duo crotalia protulit*), átnyújtja barátnőjének, hogy megbámulhassa, és így szól: *Az uram jóvoltából senkinek sincs ennél különb ékszere (Domini mei beneficio nemo habet meliora)*. A férje *faba vitreá*nak, üvegbabnak gúnyolja a gyöngyöt, és kijelenti: *Esküszöm, ha lányom volna, levágnám mindkét fülét.* (*Plane si filiam haberem, auriculas illi praecidere*; Horváth István Károly fordítása). A pompeji falfestmények, és különösen a Pompejiben és Herculaneumban feltárt ékszereleletek megerősítik, hogy ezekben az évtizedekben mennyire kedvelt volt ez a fülbevalótípus (Pompeji, Fabius Rufus háza; Oplontis, Crassius Tertius villa). Seneca felháborodva ír az ékszerviselet túlzásairól: *S már nem egy-egy gyöngyből készült fülbevalókat látok, mert a fülek már megedződtek súlyokat cipelni: összekapcsolják egymással a gyöngyöket, s a kettő fölé másik kettő kerül. De nem haladta volna túl az asszonyi örület a férfiakét, ha nem függött volna két-három örökség egy-egy fülben.* (Seneca, *De beneficiis* VII. 9. 4; Bollók János és Takács László fordítása.) Indiai miniatúrákon gyakran előfordul az ezekhez hasonló, két vagy több gyönggyel díszített fülbevaló. A miniatúrák ugyan későbbi századokban készültek, de a hagyományos indiai ékszerviseletet tükrözik.¹³ A római szerzők műveiben leírt különféle költséges és fényűzően kidolgozott ékszereket felfedezhetjük a régészeti anyagban is: Pompeji, Herculaneum, Boscoreale villáiból fülbevalók (*inaures*), karperecek (*armillae*), arany nyakláncok (*monilia*), gyűrűk (*anuli*) kerültek elő, többet közülük igazgyöngyökkel díszítettek.

A császárkori Római Birodalomban a nők körében különösen elterjedt az értékes gyöngyökkel és drágakövekkel díszített arany ékszerek használata; gazdagságukat jelképezte, ezért igyekeztek minél többet közszemlére tenni az ékszerekből (Plinius, *Naturalis Historia* IX. 114). Előfordult, hogy a férjek halmozták el feleségeiket reprezentációs célból és jólétük kifejezésére. A Római Birodalom keleti részéről két terület műemlékei különösen jól dokumentálják a római nők ékszerviselési szokásait: a Kr. u. 1–3. században készített palmyrai sírdomborműveken ábrázolt előkelő nők díszes öltö-

zékben, jó minőségű ékszerekkel gazdagon feldíszítve jelennek meg. A másik műemlécsoportot egyiptomi múmia-portrék képezik, ezek elsősorban Fajjúm oázis sírjaiból származnak: a Kr. u. 1–4. században élt előkelő nők valóságos portréikon drága ruhákat, hajjukban koszorút, hajtűt viselnek. Díszes fülbevaló és nyaklánc – igen gyakran igazgyöngyből – minden portrén megjelenik.¹⁴ Az ékszerdivat a római császári udvarban jelent meg először, a birodalom nyugati provinciáiban bizonyos késedelemmel vették át. Ugyanez jellemző a keleti provinciák központjai, Alexandria, Antiochia vagy Palmyra ékszerésműhelyeiből kikerülő különböző ékszer-típusok elterjedésére is. Itáliában az aranyékszereket már a Kr. u. 1. században igazgyöngyökkel és drágakövekkel díszítették, az északnyugati provinciákban ez az ékszerdivat csak a 2. században tűnik fel.

A Római Birodalomban a gyöngyökkel és drágakövekkel fényűzően díszített ékszerek keleti hatásra terjedtek el. Keleti, elsősorban indiai eredetű az a szokás is, hogy a nők szinte minden testrészét ékszerrel díszítik. Az új divat lehetőséget nyújtott a gazdagság fitogtatására, mind az arisztokraták, mind az újjgazdagok számára; az idegen kultúra azonban sokak ellenérzését kiváltotta. Kritikát váltott ki a császári család nőtagjainak túlzó költsége és hivalkodása is. Az irodalmi alkotásokban gyakran találkozunk a moralizáló férfiak bosz-

szankodásával, különösen azokban az évtizedekben, a Kr. u. 1. század derekán, amikor a Róma és India közötti kereskedelem fénykorát élte (Plinius, *Naturalis Historia* XXXIII. 40; Seneca, *De beneficiis* VII. 9. 4). Iuvenalis egyik satírájában a gazdag nő mértéktelenségét gúnyolja: *Vissza magát sose tartja a nő, nem rút neki semmi, / hogyha smaragd köveit felfűzve nyakára, lecsüngő / fülcimpáit nagy gyöngyfűggőkkel cicomázza.* (VI. 457; Muraközy Gyula fordítása.)¹⁵ Petronius művében Trimalchio a feleségek ékszerekkel való hivalkodására csak ennyit jegyez meg: *Íme, itt láthatjátok asszonyi rabságunk bilincseit; így fosztanak ki minket, idiótákat* (*Satyricon* 67. 6). A *Satyricon* másik helyén azonban azt olvassuk, hogy amikor Trimalchio öt borral megrakott hajója elsüllyedt, és így 30 millió sestertiusra rúgó vesztesége keletkezett, felesége, Fortunata, minden ékszerét, ruháját eladta (100 arany értékben), és ezzel segítette ki a bajból férjét (75).

A római korban nemcsak a gyöngyök és drágakövek esztétikai, hanem anyagi értékét is elismerték. Még a luxustermékek hiábavalóságán dohogó Plinius is kénytelen megjegyezni: az illatszerek elvesztik illatukat, elenyésznek még abban az órában, amelyben használják őket, de a gyöngyök és drágakövek legalább megmaradnak az örökösnek (XIII. 4. 20: *unguenta ilico expirant ac suis moriuntur horis, ... margaritae enim gemmaeque ad heredem tamen transeunt*).

JEGYZETEK

- Gregor, H., *Das Indienbild des Abendlandes*, Bécs, 1964, 83.
- Rommel, „Margaritai”: *RE* 14.2, Stuttgart, 1930, cols. 1682–1702., 1682.
- Plinius megjegyzése arra utal, hogy a pharszalszi csata után Egyiptomba menekült Pompeius fejét levágták, és Caesar elé vitték.
- Damm, G., *Goldschmuck der Römischen Frau*, Köln, 1993, 29.; vö. Facsády A., „Római ékszerek”: *Ókor* 2003/4, 31–37.
- A *Vamszatthappakászini* a *Mahávanszához* készült kommentár.
- Vö. Plinius, *Naturalis Historia* IX. 106; Solinus, *Collectanea rerum memorabilium* 53. 3: *Margaritis scatet et gemmis omnibus*; Martianus Capella VI. 696: *Ampliores etiam margaritae sunt*; Isidorus, *Origines* XIV. 3. 5; XIV. 6. 12: *Taprobane insula... tota margaritis repleta et gemmis*; Sztrabón, *Geographika* II. 1. 14. Ezek a szerzők elsősorban Plinius munkáját használták forrásként. Vö. Székely M., „Taprobane, a gyöngysziget”: *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Antiqua et Archaeologica* XXVIII, Szeged, 2004, 57–74., 60–61.
- Vö. Solinus, *Collectanea rerum memorabilium* 53. 22: *Mirantur aurum et ad gratiam poculorum omnium gemmarum adhibent apparatus. Secant marmora testudinea varietate. Margaritas legunt plurimas maximasque.*
- Carswell, J., „The Ports of Mantai, Sri Lanka”: Begley, V. – De Puma, R. D. (szerk.), *Rome and India. The Ancient Sea Trade*, Wisconsin, 1991, 197–203., 197.
- Narayanan, M. G. S., *Product-associated Place-names in the Arthasastra*, Indian Council of Historic Research, Delhi, 1992, 3.
- Wojtilla Gy., „Indian Precious Stones in the Ancient East and West”: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 27/2 (1973) 211–224., 215–216.
- Vö. Mode, H., *A nő az indiai művészetben*, Lipcse–Budapest, 1970, 38–39.
- Habeant feminae in armillis digitisque totis, collo, auribus, spiris; discurrant catenae circa latera et in secreto margaritarum sacculi e collo dominarum auro pendeant, ut in somno quoque unionum conscientia adsit: etiamne pedibus induetur atque inter stolam plebemque hunc medium feminarum equestrem ordinem faciet?*
- Indiában mindmáig igen erős a hagyomány ereje. Így a későbbi századok ékszerábrázolásai minden bizonnyal híven mutatják az ókori ékszerviselési szokásokat is.
- Damm, G., *Goldschmuck der Römischen Frau*, 7.
- Cum viridis gemmas collo circumdedit et cum / auribus extentis magnos commisit elenchos. / (Intolerabilis nihil est quam femina dives.)*
- Plinius művének egy hosszabb részletét magyarul lásd: Idősebb Plinius: *Természetrész (XXXIII–XXXVII.) Az ásványokról és a művészetekről*, fordította, a jegyzeteket és a névmagyarázatokat készítette Darab Á. és Gesztelyi T., Budapest, 2001. A témához lásd még a következő munkákat: Böhme-Schönberger, A., *Kleidung und Schmuck in Rom und den Provinzen*, Stuttgart, 1997; D’Ambrosio, A., *Women and Beauty in Pompeii*, Los Angeles, 2001; De Romanis, F., „Romanukharattha and Taprobane: Relations between Rome and Sri Lanka in the First Century A.D.”: De Romanis, F. – Tchernia, A. (szerk.), *Crossing. Early Mediterranean Contacts with India*, Manohar, 1997, 161–237.; Herrmann, „Taprobane”: *RE* 4.A, 1932, cols. 2260–2271.